

Hrvata i od kroatista u stvari očekuju? Kada će im se napokon prestati obraćati sa stajališta s kojih im se je obraćao već J. Grimm na svojem južnoslavenskom izletu?

Sažetak

Mario Grčević, Sveučilište u Mannheimu
UDK 811.16:821.16(430), znanstveni članak
primljen 5. rujna 2001., prihvaćen za tisak 10. listopada 2001.

Noch einmal über den Serbokroatismus in der zeitgenössischen deutschen Slavistik

Der vorliegende Beitrag schließt an den in der letzten Nummer von *Jezik* veröffentlichten Artikel über den Serbokroatismus an. In ihm wird dargelegt, wie W. Lehfeldt zwei verschiedene Maßstäbe ansetzt, wenn er über die kroatische und die serbische Sprachgeschichte spricht. Seine "Methoden" ermöglichen ihm u. a. die Werke von Marko Marulić und Faust Vrančić als "serbische Schriftdenkmäler" zu betrachten und das Adjektiv "serbisch" in einer abstrakten, übergeordneten Bedeutung zu verwenden.

TUĐICE U HRVATSKOME ŠAHOVSKOME NAZIVLJU

Kornelija Kuvač-Levačić

1. Početci pisane šahovske tradicije u Hrvatskoj

Povijest šaha u Hrvatskoj prije 19. st. prilično je slabo istražena. Slučajno pronađeni podatci govore da se u nas šah spominje sredinom 15. st. i to u politički, kulturno i ekonomski najrazvijenijim pokrajinama; u Dalmaciji i Lici (koja je već 1482. god. imala kosinjsku glagoljašku tiskaru). Pretpostavlja se da je južna Hrvatska šah upoznala preko Italije jer s novim kulturnim težnjama u renesansi napreduje i šahovski pokret.¹ Prvi pisani trag o igranju šaha u Hrvatskoj posmrtni je popis imovine zadarskog trgovca Mihovića (umro 1385.) u kojem se navodi da je imao stolić sa šahovskom garniturom.²

Prema češkom povjesničaru Konstantinu Jirečku (1854. – 1918.) prvi spomen šahovske igre među svim Južnim Slavenima pronađen je upravo u Dubrovniku (*scacchi*, 1422.). Drugi podatak iz 15. st. potječe od Filipa de Diversisa koji je kao učitelj gramatike, retorike i filozofije iz Venecije prešao raditi

1 Krešimir Pavić, *Šah u Hrvatskoj u 15. i 16. stoljeću*, Šahovski glasnik, br. 9, 1981., str. 315.

2 *Kratka povijest šaha* (glavni urednik Vlado Kovačević), Hrvatski šahovski savez, Zagreb, 1997., str. 5.

u Dubrovnik. U djelu *Opis građevina, države i hvalevrijednih običaja slavnoga grada Dubrovnika* (rukopis tiskan u Zadru, 1882.) navodi da su u Lođi građani igrali šah (“*luditur ad schachos*”).

S kraja 15. st. imamo još jednu potvrdu šahovske igre u Lici. God. 1486. napisao je Broz Kolunić rukopisni glagoljski Kvarezimal i u jednoj rečenici kaže: “De seta rasoka lakomije jest zla igra zara i škaha [...].” Kolunić rabi jednu od varijanti hrvatskog naziva igre stvorenog prema tal. *scacco*.

Početak 16. st. nailazimo na šah i u Splitu, u konstitucijama splitskog nadbiskupa kojima brani svećenicima igranje šaha. Iz istog je stoljeća i podatak iz pera značajnog hrvatskog književnika Dubrovčanina Mavre Vetranovića koji kaže: “Zvijer... bješe svijeh strana razlicijem na skake koluri šarana” (Stari pisci hrvatski, IV, str. 176.).³

Već tada razvoj šahovske igre u Hrvatskoj bijaše neodvojiv od zbivanja na širem području tog dijela Europe, no zbog povijesnih okolnosti ovo se osobito uočava tijekom 19. i 20. st.

Najutjecajniji hrvatski šahovski časopis, *Šahovski glasnik*, počeo je izlaziti 10. travnja 1925. u Zagrebu:

“Svi naši šahovski naraštaji učili su iz *Šahovskoga glasnika*, pa njemu pripada i ne mali dio zasluga za zavidne rezultate našega šaha. Jugoslavenski šahovski savez [...] pokrenuo je izlaženje *Šahovskoga glasnika* i povjerio njegovu izdavanje posebnomu izdavačkom odboru, upravu Kosti Rožiću, a glavno uredništvo Vladimiru Vukoviću. U redakciji su [...] bili još: prof. dr. Milan Vidmar, [...] J. M. Ovadija, [...] dr. A. Baneković i Kosta Rožić, [...] prof. dr. Lj. Astaloš, E. Kramer i [...] dr. S. Wolf. [...]”⁴

U uredništvu *Šahovskog glasnika* dakle, djelovali su i hrvatski i srpski i slovenski, ali i njemački i austrijski šahisti što je sve djelovalo na oblikovanje hrvatskog šahovskog nazivlja od toga burnog razdoblja do danas.

I premda je Jugoslavenski šahovski savez osnovan u Zagrebu, nalazimo sljedeći “bizaran” podatak:

“[...] naslovnica prvoga broja tiskana je ćirilicom u srbizmu, a unutrašnjost latinicom i hrvatskim jezikom. Poneki članci i kasnije su tiskani ćirilicom. Tako je započela naša pisana šahovska tradicija.”⁵

Jezikoslovac će u ovoj činjenici primijetiti revnu aktivnost hrvatskih vukovaca i nastojanje jezičnih unitarista za postizanjem jednog jezika čak i u šahovskom nazivlju.

3 K. Pavić, n. d., str. 316.

4 J. Varga, *Dijamantni jubilej*, *Šahovski glasnik*, LXXV, br. 3–4, Zagreb, 2000., str. 3.

5 Isto, str. 4.

2. Dosadašnji osvrti na tuđice u hrvatskom šahovskom nazivlju

“Na počecima organiziranoga šahovskog života u Hrvatskoj krajem prošloga i početkom ovog stoljeća javila se potreba za uređenjem šahovskoga nazivlja”, navodi Krešimir Pavić, jedan od rijetkih proučavatelja šahovskog nazivlja.⁶ Ovog autora u prvom redu zanimaju tuđice koje i danas prevladavaju u šahovskim člancima, analizama i komentarima partija. I Ljudevit Jonke upozorio je na činjenicu da jezik u tekstovima o šahu nije besprijekoran (*Jezik*, 10./1969.), pa će Pavić svratiti osobitu pozornost na barbarizme (poput *cajtnota*), germanizme, internacionalizme (npr. *centar*) i orijentalizme (*rokada*).

Šahisti govore o *cajtnotu*, premda bi ispravno bilo reći *vremenski škripac* ili *tjesnac*. Unatoč Jonkeovu upozorenju, *cajtnot* se uporabljuje često, pa čak i u nešahovskim tekstovima.⁷

Centar je bez osobitog razloga počeo zamjenjivati našu riječ *središte*. To zamjenjivanje Pavić pripisuje modi koja šahovskoj literaturi nalaže da preuzima razne jezične “natruhe” iz ostaloga tiska. *Središte* je time postalo *centar*, a *središnji pješaci*, *udari* ili *polja* – *centralni*.

U većini europskih jezika naziv za zamjenu mjesta topa i kralja nastao je od perzijske osnove koja se sačuvala u engleskom nazivu za figuru topa (*rook*). Tako u njemačkom imamo *die Rochade*, u franc. *rochade*⁸, ruski *rokirovka*, a u engleskom *castling*. Pavić drži da je zbog utjecaja njemačkog jezika kod nas preuzet njemački naziv prilagođen sustavu hrvatskoga jezika (njem. *ch* zamijenjeno je sa *h*, *e* s *a*). Tako smo dobili imenicu ž. roda e-vrste.

Njegovo je mišljenje da za hrvatski naziv nije važan jezik izvornik, nego jezik posrednik – njemački. Stoga bi u rječnicima dao prednost *rohadi*.⁹

Po Jonkeu, oblik *rohada* ušao je u hrvatsku terminologiju prema njemačkom izgovoru (*rochieren* i *die Rochade*), a *rošada* u srpsku, preko francuskog izgovora (*rochade* /čit. rošad/).¹⁰ U slovenskom je preuzet izgovor *rokada*.

Potražimo li rješenje ove dileme u suvremenom hrvatskom šahovskom nazivlju, vidjet ćemo da autori tekstova daju prednost *rokadi*.¹¹

6 K. Pavić, *Rohada, rokada i rošada*, *Jezik*, 30, br. 2, 1982., str. 63.

7 K. Pavić, *Dvije tuđice kao šahovski nazivi*, *Jezik*, 21, 1973./74., str. 127.

8 Averbakhov *Small chess dictionary* (urednici: Aleksandar Matanović, Dragan Ugri-nović, Milivoje Molerović, Ljiljana Popović), *Šahovski informator*, Beograd, 1980., (s. v. *castling*) navodi za francuski naziv *roque*, op. a.

9 K. Pavić, *Rohada, rokada i rošada*, n. d., str. 62.–63.

10 Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1965., str. 324.

11 “[...] Vraća pješaka da bi protivniku usporio razvoj kvarenjem rokade.” (Kovačević, Vlado: *Ivan Žaja prvak Hrvatske*, *Šahovski glasnik*, LXXV, br. 3–4, Zagreb, 2000.)

3. Tuđice u suvremenoj šahovskoj literaturi

Listajući Šahovski glasnik (god. LXXV., Zagreb, 2000.) naći ćemo sljedeće tuđice: *meč, pozicijska* (i *poziciona*) *igra, varijanta, centar, centralni pješaci, centralizacija, manevarska borba, repertoar, linija, forsiranje, kompenzacija, konsolidiranje pozicije, cajtnot, sistem,*¹² *rejting,*¹³ *kontrola* (ali i *prismotra!*)¹⁴, *šablonski* (potez), *deplasirati, razvojni tempo, izoliran* (pješak),¹⁵ *poen, dupliranje,*¹⁶ *preventivni* (potez), *profilaktika, evakuacija*¹⁷ itd.

Tuđica je dosta u svakodnevnom šahovskom žargonu, ali i u *Šahovskoj enciklopediji*. Nastojat ćemo objasniti najučestalije i pokušati predložiti hrvatske zamjene ondje gdje je zamjenu moguće izvršiti.¹⁸

3. 1. Općeprihvaćene tuđice

Riječ *blokada* u šahovsko je došla iz vojnog nazivlja. Klaić navodi da je nastala od tal. *bloccata* u značenju opsjednuta, opkoljena¹⁹, a Anić da je francuskog podrijetla i označava potpuno zatvaranje tuđega položaja, grada itd., kao i prekid komunikacija.²⁰ U šahovskom nazivlju označava zaustavljanje kretanja protivničkog pješaka i temu u problemskom šahu, jednu vrstu pozicijskog remija.²¹ Riječ je o prvotno Nimcovičevu nazivu "za situaciju u kojoj se napredovanje protivničkog pješaka zaustavlja figurom. Danas izraz ima više značenja i često se upotrebljava i za karakteristiku čitave pozicije ili pozicije na jednom dijelu šahovnice, u centru ili na krilu."²²

Šahisti se ne mogu složiti s prijedlogom da *blokada* bude *zatvaranje*, budući da hrvatsku riječ rabe za *zatvaranje središta* ili *figura*, a *blokada* je specifičan naziv, karakterističan za ruskog šahista Aarona Nimcoviča, uveden i prihvaćen u nazivlju kao pojam posebnoga značenja.

12 Isto, str. 7.–9.

13 Vlado Kovačević, *Kramnik uz bok Kasparovu*, u istom, str. 10.

14 E. Sindik, *Anand – Kasparov*, u istom, str. 11.

15 Vlado Kovačević, *Kramnik – Kasparov*, u istom str. 11.–16.

16 Z. Kožul, *Kožul – Miroschnichenko*, u istom, str. 19.–20.

17 B. Lalić, isto, str. 20.–23.

18 Pri traženju hrvatskih zamjena u jeziku struke savjetovat ćemo se s hrvatskim međunarodnim majstorom Patrickom Levačićem (op. a.).

19 Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1981., s. v. *blokada*.

20 Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1998., s. v. *blokada*.

21 Anić – Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1999., s. v. *blokada*.

22 Harry Golombek, *Šahovska enciklopedija* (s engl. preveo i uredio velemaistor Dražen Marović), Prosvjeta, Zagreb, 1980., s. v. *blokada*.

Tempo potez poseban je taktički potez. Anić i Goldstein objašnjavaju pojam kao broj poteza koji se moraju povući u određenom vremenu ili taktički udar jednog od igrača kojim istovremeno prijeti na više strana. To je potez kojim se dobiva na vremenu, i to u šahovskom poimanju vremena. Zbog specifičnosti značenja, vrlo je teško naći odgovarajuću zamjenu, stoga se u šahovskom nazivlju ustalio jedino ovaj naziv.

Pozicija je po Aniću i Goldsteinu u šahovskom nazivlju raspored figura na ploči prije ili nakon nekog određenog poteza. RHJ tumači naziv kao raspored figura prema protivničkim figurama i navodi sintagme: *dobivena ~, izgubljena ~*.²³ U šahovskoj literaturi često nailazimo na pridjev *pozicioni*, a tako je i u Anić-Goldsteina. Takvo izvođenje pridjeva nije usklađeno sa sadašnjom normom hrvatskog jezika. Ako se već izvodi pridjev, onda bi on trebao glasiti *pozicijski*: *pozicijska žrtva, pozicijska igra*, kao "način igre sukladan općim načelima, nastoji se ovladati linijama, dijagonalama i središnjim poljima, osigurati kralja, vezivati protivničke figure i sl."²⁴ Nije poželjno zamijeniti ju hrvatskom riječi *položaj* budući da se *pozicija* odnosi na cijelu situaciju igre, a *položaj* na figure i pješake.

Šahisti nisu skloni zamjeni tuđice *profilaksa* jer se zaštita i čuvanje odnose na neposrednu obranu polja, figure ili pješaka npr., dok je *profilaksa* posredna zaštita taktičkih i strateških ciljeva igrača. RHJ ne navodi tumačenje ovog naziva u šahovskom smislu.

Rejting se u spomenutom *Rječniku stranih riječi* Anića i Goldsteina tumači kao ugled, vjerodostojnost osobe, ocjena koju uživaju. Riječ je nastala od engl. *rating* u značenju ocjene, procjene. *Rejting* se javlja i kao pridjev (~ bodovi, ~ lista, ~ pozicija); koji se vrednuje u bodovima i sličnim jedinicama na temelju postignutog uspjeha. Iz ove riječi izveden je pridjev *rejtingiran* i glagol *rejtingirati*. Spomenuti se naziv udomaćio kako u nazivlju ostalih športova, tako i u svakodnevnom govoru. RHJ ga objašnjava kao položaj izražen u bodovima s obzirom na postignuti uspjeh; plasman, rang, kategorija, ugled; imati dobar ~, ~ športaša i sl.

Naziv *manevarska borba* izveden je od franc. riječi *manoeuvre* što je vojni naziv za prebacivanje vojske u ratu na položaj najzgodniji za rješenje ratnog zadatka. U prenesenom smislu znači okretnost, vješt zahvat, smicalicu, spletku, trik, lukavštinu, varku, pothvat ili postupak kojim se na zaobilazan i lukav način želi postići neki prikriveni cilj. U športskim igrama to je varka kojom se

23 *Rječnik hrvatskoga jezika* (glavni urednik Jure Šonje), Zagreb, 2000., s. v. *pozicija*.

24 Anić – Goldstein, n. d., s. v. *pozicija*.

nadmudruje protivnik.²⁵ Naziv označava točno određen način šahovske igre i ustaljen je u razgovornom hrvatskom jeziku pa ga ni šahisti nisu skloni mijenjati.

3. 2. *Tuđice zamjenjive hrvatskim riječima*

U šahovskom žargonu brzopotezni se šah tradicionalno naziva *cuger*, a sudionik na brzopoteznim turnirima *cugeraš*. Danas se u literaturi sve češće *cuger* zamjenjuje *brzopoteznim šahom*, dok *cugeraš* uglavnom ostaje nezamijenjen. Možda bismo mogli predložiti šahistima da i taj naziv zamijene npr. *brzopoteznikom*.

(Svršetak u idućem broju)

OSVRTI

JOSŠ JEDNOM O NOVOGOVORU

Josip Pavičić, *Ispod jezika. Komentari o jeziku i Hrvatima*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2001.

rije nešto više od godinu dana objavljen je članak *Što je novogovor učinio hrvatskomu jeziku?* Dubravke Sesar i Ivane Vidović u kojem se po prvi put u jeziku progovara o “političko-propagandnom jeziku (govoru, stilu) totalitarnoga sustava”, tj. *novogovoru*, te se jasno određuje položaj suvremenoga hrvatskoga književnog jezika u odnosu na tu pojavu. “Duga i stroga vladavina novogovora u simbiozi sa srpsko-hrvatskim križancem ostavila je recidive koji i dalje utječu na jezičnu i govornu kulturu”, kažu autorice te podsjećaju na “obvezu istraživanja tih utjecaja”. (Jezik, 47, br. 3, Zagreb, 2000., str. 82.)

Autor koji već više od dva desetljeća opisuje novogovorne tvorevine u hrvatskome jeziku, doduše, ne na znanstvenoj,

već na popularno-stručnoj razini, književnik je, novinar i nakladnik Josip Pavičić. Knjigom *Novogovor* (Zagreb, 1982.) počeo je dug i ustrajan hod jezičnoga kroničara, koji ga je doveo i do najnovije knjige *Ispod jezika. Komentari o jeziku i Hrvatima*. Prepoznavši novogovorni bumerang koji se, izrastavši iz jezika, jeziku nepoštedno vraća lomeći njegove strukture i osiromašujući izražajne mogućnosti, autor mu se pokušava suprotstaviti ustrajnim jezičnim komentiranjem. Objekcije nastale su kao zbirke publicističkih članaka, objavljivanih u dnevnim novinama, ponajprije u zagrebačkome dnevniku *Vjesnik*, u razdoblju 1978.–82. (prva knjiga) te 1990.–98. (posljednja).

Knjiga *Ispod jezika* prati jezičnu stvarnost u sjeni dramatične povijesne stvarnosti, te autor osim o jeziku progovara i o svakodnevnim događajima, komentirajući ih s jednakim zanimanjem kao i jezik sam. Takav pristup može zasmetati čitatelju koji očekuje strogi lingvistički opis. Odmah da napomenemo, *Ispod jezika* nije

25 Isto, s. v. *manevar*.